

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКЕ ПРИРОДЕ ГЛАСА [j] У СРПСКОМ, ФРАНЦУСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ³

У раду ће се упоредити фонетско-фонолошка природа гласа [j] у српском језику са истим или сличним реализацијама у француском и енглеском, који припадају различитим језичким групама, те његов однос према самогласнику /i/ као и варијанте његовог (не)бележења. Овај глас има вишеструку природу у зависности од положаја који заузима у гласовном низу и може се јавити у облику јасног фрикативног сугласника, сонанта, полувокала (који се често идентификује са транзиционим гласом) или кратког вокала [i]. Слушна перцепција гласа није увек идентична његовој акустичкој природи, те се дешава да различити говорници исти стимулус перципирају на различите начине, у зависности од фонолошког система њиховог матерњег језика. Сходно томе, дистрибуција [j] и самим тим његов фонолошки статус различито су дефинисани у граматикама различитих језика, без обзира на то што је у многим гласовним низовима реч о идентичним артикулацијама са идентичним акустичким сликама. Начин (не)бележења овог гласа варира од језика до језика, делом у зависности од типа артикулације и сходно томе његове акустичке слике, делом од типа писма које одређени језик употребљава (превасходно или делимично етимолошко, односно фонетско), а делом од језичког договора који се одражава у правопису.

Кључне речи: фонетика, фонологија, глас [j], ортографија, српски, француски, енглески

¹ snezana.guduric@ff.uns.ac.rs, natasa.radusin.bardic@ff.uns.ac.rs

² Рад је урађен у оквиру Еразмус + пројекта DIDAFE (*Настава писаног француског у вишејезичном и трансевропском контексту: изазови, модели, иновативни и инклузивни поступци*) који финансира Европска унија. / Cet article est rédigé dans le cadre du projet DIDAFE - *Former à l'enseignement du français écrit en contexte plurilingue et transeuropéen: enjeux, modèles, pratiques innovantes et inclusives* financé par le programme Erasmus + de L'UE.

³ Као основа за овај рад послужило је пленарно излагање С. Гудурић под насловом *Прилог проучавању фонетско-фонолошке природе гласа [j] у српском језику* на Десетом међународном скупу *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким и/или периферним областима*, одржаном 18-19. септембра на Западном универзитету у Темишвару, као и рад С. Гудурић предат у штампу у Зборник у част академика Милке и Павла Ивића.

1. Увод

Гласовни апарат човека у стању је да произведе практично неограничени број акустички различитих звукова, који имплицирају одређени перцептивни доживљај онога ко их прима, при чему тај доживљај не мора нужно бити идентичан са доживљајем онога ко га је одаслао. Још мање је извесно да ће графички приказ одасланог и примљеног гласа бити истоветан, поготово ако саговорници припадају различитим језичким заједницама. Тако ће за обележавање [j] говорници српског употребљавати графему *j*, као што је то случај и у немачком (*Ja, Josef*) или пољском (*jajko*), руски говорници бираће између графема *й, ю, я* и *е* (*яйцо, юноша, ежегодно*), ова последња присутна је и у румунском (*este*), у енглеском овај глас најчешће се бележи монографима *y, i* и *u* (*you, onion, usually*), а у француском словом *i* (као и у италијанском *miei*, шпанском *delicioso*, румунском *ghiozdan*), *y, ill* и *il* (*chien, yaourt, fille, chandail*). Дакле, различити језици ће употребљавати различит слова, најчешће ће то бити монограф, понекад диграф, а понекад пак и триграф, у зависности од типа писма (етимолошко, фонетско, комбиновано) и правописа.

Управо отуда потиче проблематика коју намеравамо да истражимо у овом раду, а која се односи на физичку (фонетску) природу, перцептивну вредност и графички приказ гласа [j] који постоји у свим индоевропским језицима⁴, али чији је статус у њиховим фонолошким системима далеко од истоветног. Овде ћемо се превасходно бавити гласом [j] као артикулацијом, као фонемом и као графемом у српском, али са освртом на његову природу и фонолошки статус у једном романском (француском) и једном германском (енглеском) језику, уз спорадична поређења са неким другим језицима.⁵

⁴ Заправо, овај глас постоји у свим језицима света, али пошто ћемо се ми овде ограничити на три индоевропска језика, отуда и ова опаска која се односи само на ту језичку породицу.

⁵ Истраживања везана за дистинкцијом између физичке природе једног гласа (фонетике) и његовог статуса (дистрибутивне улоге која је предмет фонологије) у језику утемељено је у првој половини XX века руски лингвиста Николај Трубецкој (N. Troubetzkoj 1949: 1) ослањајући се делом на учење Ф. де Сосира (Saussure 1972) и његових ученика А. Мејеа (Meillet 1936), Ш. Бајиа (Bally 1926. и 1937) и А. Сешеа (A. Sechehaye 1908) који су указивали на потребу разликовања „науке о гласовима говора“ од „науке о гласовима језика“ (Troubetzkoj, 1949: 5). Ипак, прве идеје о потреби разграничења дескриптивне фонетике у два правца од којих би први имао за циљ имао проучавање физичке природе гласова у непосредним комуникативним ситуацијама (тј. конкретним гласовима као физичким појавама), док би се други усмерио на фоничке сигнале својствене говорницима једне језичке заједнице налазимо још почетком XX века код Ј. Б. де Куртенеа (J. B. Courtenay) (у Troubetzkoj 1939: 7). Нови замах фонетско-фонолошким проучавањима језика дала су техничка открића друге половине XX века, посебно она везана за рачунарске програме за акустичку анализу и синтезу гласовних низова. Употреба нових технологија у истраживањима говора омогућила је П. Ладефогду и Ј. Медисону објављивање студије *The Sounds of the World's Languages* (Ladefoged & Maddieson 1996), а нешто касније и Елизабет Сиге објавила је *The sounds of language: an introduction to phonetics and phonology* (Zsiga 2013). У обе књиге аутори,

Природа и статус гласа [j] у српском језику, у поређењу са другим европским језицима, учинио нам се нарочито захвалним за анализу онога што представља артикулацију и сходно њој одговарајућу акустичку слику с једне стране, односно њено фонолошко одређење и графичко бележење са друге. Термини који упућују на овај глас припадају богатој палети лингвистичких номинација: сугласник-сонант, сугласник-апроксимант, фрикативни сугласник, сугласничко и, полувокал, полуконсонант (нпр. у шпанском *pie*~~dr~~*a* ≠ *ai*~~r~~*e*), транзициони глас (глајд), елеменат дифтонга (или трифтонга).

Сва ова одређења почивају заправо на специфичном односу [j] и самогласника [i], а што се најбоље огледа у чињеници да, на пример, још у старом веку, у латинском језику за артикулацију /j/ није постојала посебна графема, већ се она бележила словом *i*, које је у додиру са другим самогласником имало вредност [j] – *iustitia* [justitsia], *iuvēnis* [juvenis], *Iupiter* [jupiter], итд. У савременој фонетичкој литератури ипак је постављена јасна граница између ове две артикулације, тако да се сугласничка варијанта гласа у фонетском алфabetу доследно бележи као *j*, а самогласничка као *i*⁶.

Иако на први поглед изгледа да је проблем односа између [j] и [i] решен, језичка стварност то демантује. Наиме, исто као што гласовни апарат може да произведе неограничени број акустички различитих звукова, од којих сваки има своју особену акустичку слику, слушна перцепција у различитих појединаца не мора нужно бити једнообразна. Како је перцепција у директној вези са разумевањем, а одатле и са бележењем, поставља се оправдано питање шта се записује – физичка природа гласа, оно што (нам се чини да) чујемо, утврђени статус гласа у фонолошком систему или пак његово порекло? Питања су, дакле, бројна, а ово истраживање ће покушати да да одговоре на нека од њих..

2. Корпус, методологија и циљеви истраживања

Корпус за ово истраживање прикупљан је током више година за потребе израде докторске дисертације *Артикулациона база и учење језика. Акустичка анализа вокалских система француског и српског језика* (Гудурић 1997), као и материјала прикупљеног у оквиру пројекта бр. 142008 *Опис и*

описујући акустичко-артикулациона својства гласова језика којима се данас служе говорници на свим континентима, заправо говоре о њиховим фонолошким системима, алофонима и комбинаторичким варијантама.

⁶ У српском и француском језику постоји једна фонема /i/, док се у нпр. енглеском разликују две - /i/ и /ɪ/. Према истраживању које смо спровели 1992. године на Институту за општу и примењену лингвистику и фонетику Универзитета Париз 3 – Нова Сорбона, на узорку од по 10 испитаника чији су матерњи језици били француски и српски, већина испитаника из обе групе перципирала је енглеско /ɪ/ као /j/.

стандардизација савременог српског језика (руководилац: академик Предраг Пипер, 2006-2010), у оквиру којег је настала монографија *Фонологија српског језика* (Петровић & Гудурић 2010). Један део материјала преузет је из докторске дисертације Маје Марковић *Контрастивна анализа акустичких и артикулационих карактеристика вокалских система енглеског и српског језика* (Марковић 2007), као и из докторске дисертације Андреја Ж. Бјелаковића *Вокали савременог стандардног британског изговора и њихово усвајање код изворних говорника српског језика* (Бјелаковић 2018). Један део спектралних слика преузет је са интернет страница посвећених акустичкој анализи и синтези гласовних низова у француском и енглеском језику.

Акустичка анализа рађена је у програмима за обраду гласа Unice и PRAAT и она треба да одговори на питање везано за акустичку природу гласа [j] у српском, француском и енглеском, као последицу одговарајуће артикулације. Дескриптивне и компаративна метода биће примењене на даљу анализу материјала како би се одговорило на питања везана за дефинисање и фонолошки статус (дистрибуцију) посматраног гласа, као и на начине његовог бележења у три језика.

3. Артикулационо-акустичка својства гласа [j]

У начелу, при артикулацији гласа [j] језик се издиже према тврдом непцу нешто више него при изговору самогласника [i] додирујући својим рубовима горње кутњаке и њихове десни док му се врх ослања на унутрашњу страну доњих зуба. По средини језика ствара се дугуљаст левак омеђен с горње стране тврдим непцем и од његовог пречника, то јест од величине простора између језика и тврдог непца зависиће структура спектра реализованог гласа: ако је пречник ужи, појачаће се фрикативни шум који може у потпуности (у том случају артикулисан је фрикативни сугласник) или делимично (при артикулацији сонанта) да наруши формантску структуру, а уколико је пречник шири и ваздушна струја слободно пролази кроз усну дупљу, спектар ће имати формантску структуру (артикулисаће се самогласник) (Flanagan 1972, Maeda 1992, Ladefoged & Maddieson 1996, Јовичић 1999, Гудурић 2009, Петровић & Гудурић 2010).

Суужење гласовног канала при артикулацији [j] израженије је него код творбе сугласника, али је ипак довољно да се на његовој акустичкој слици не уочавају јасно структурисани форманти што је одлика самогласника, при чему су ипак видљиви сегменти концентрисане енергије у виду полуформаната, што код сугласника опет није случај. Класификација овог гласа међу сонанте проистиче управо из такве његове двоструке самогласничко-сугласничке природе, маркиране на акустичкој слици сегментима концентрисане енергије, али не и јасним формантама. С друге стране, поједине реализације [j] подразумевају јаче суужење гласовног канала, тако да се на месту констрикције ваздушна струја ковитла и таре о зидове

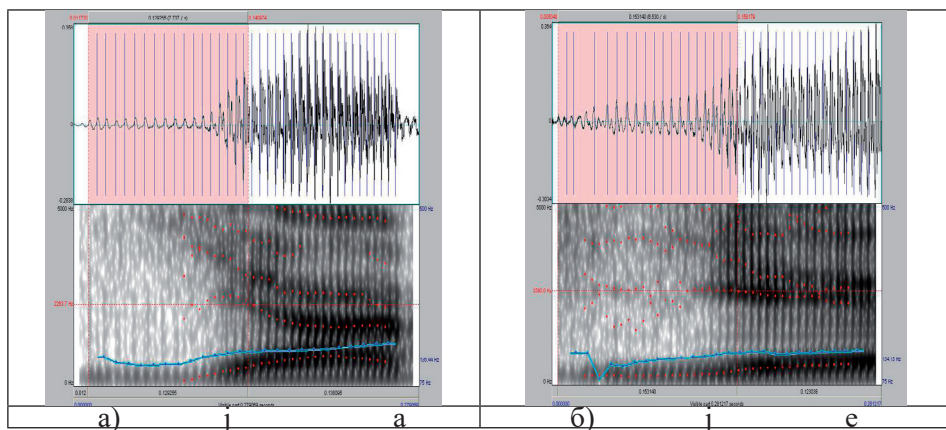
пролаза, стварајући тако јасан фрикациони шум. У таквим случајевима, полуформанти се губе, на спектру се јасно уочава шум, а у доњем делу звучна греда. (Гудурић 1997, Јовичић 1999).

Могу постојати језичке, дијалекатске па и индивидуалне разлике везане за напетост говорних органа, пре свега језика и зидова усног резонатора, као и разлике у месту и ширини додира рубова језика са горњим непцем. Све ово условљава стварање пролаза различите ширине и различите чврстине зидова резонатора, а што опет утиче на секундарне акустичке особине реализованог гласа, али не и на његову основну природу.

4. Фонетско-фонолошки статус [j] у српском језику

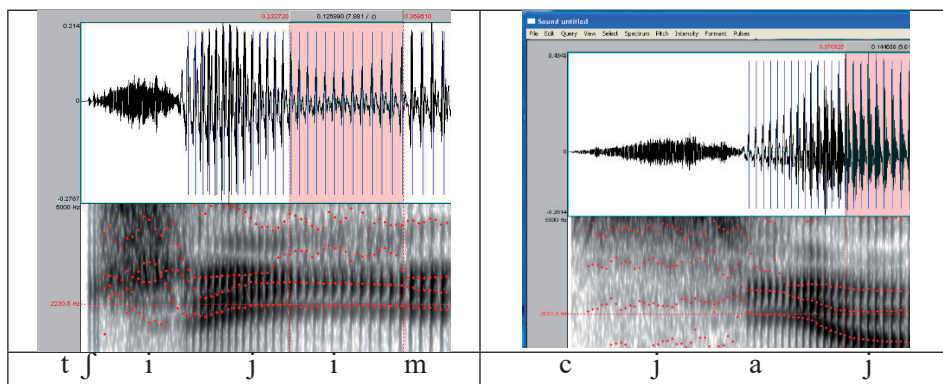
У српској фонологији, глас /j/ дефинише се генерално као сугласник. За Новаковића (Новаковић 1837) то је јасан сугласник, без парњака, који се твори у пределу између језика и небаца и који је први од примарних гласова ове локализације, иако је „последњи добио особито слово”. Милетић (Милетић 1933) га сматра „меким” (палаталним) прострујним сугласником, а Белић (Белић 1958), Стевановић (Стевановић 1978) и Симић и Остојић (Симић & Остојић 1981) сугласником из класе сонаната, који је палатално локализован. За Јовичића (Јовичић 1999), реч је о пунозвучном консонанту, при чему постоје и особене реализације [j] у којима доминира фрикациони шум, за разлику од неких других у којима доминира (полу)вокалска формантска структура (Јовић 1999). Петровић и Гудурић (Петровић & Гудурић 2010) указују на то да акустичко-артикулационе особине [j] у великој мери зависе од природе гласова у његовом непосредном окружењу:

а) у иницијалном положају у речи, артикулација ће му бити снажнија, са израженом фрикационом компонентом (*јаје*, *Јевта*) и звучном гредом на спектралној слици (слика 1):

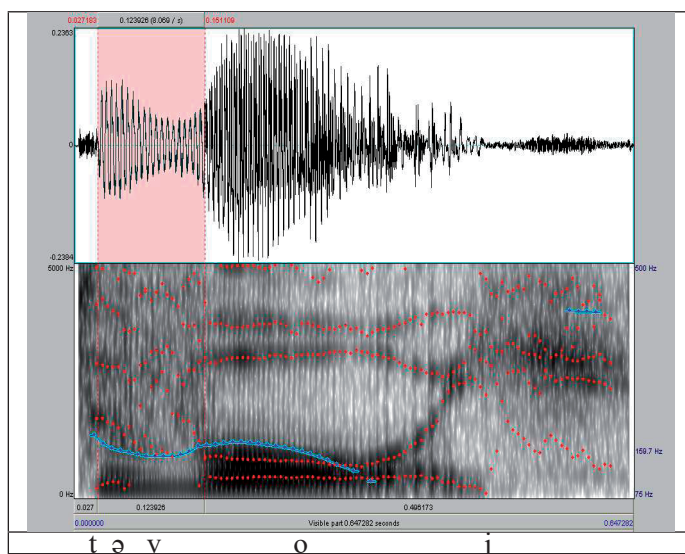
Слик 1. Спектралне слике /j/ у иницијалном положају у речима *јаје* и *Јевта*

б) између вокала (*чијим, маја, веје*) и у финалном положају (*сјај, бој*) структура његовог спектра се мења и постаје полусамогласничка (сегменти у којима је концентрисана гласовна енергија – полуформанти) (слика 2):

Слика 2. Спектралне слике речи *чијим* и *сјај*.

в) у случајевима финалне реализације могућа је и његова потпуна идентификација са ослабљеним вокалом [i]⁷ (слика 4):

Слика 3. Спектрална слика гласовног низа *твој*.

⁷ У хрватском језику, Шкарић (Škarić 1991) указује на то да звучни сугласник *j* и полусамогласник *i*, имају и један и други „врло размакнута прва два форманта попут самогласника *i*, само још размакнутија” [Škarić 1991: 191].

Петровић и Гудурић напомињу:

„У појединим случајевима веома је тешко прецизно одредити спектрални одсечак који одговара овом гласу јер се он најчешће јавља као транзиција између две вокалске реализације. Уколико се упореди временско трајање одсечка који на перцептивном плану одговара акустичком утиску *j*, долази се до закључка да је тај одсечак временски изразито кратак. Још једна одлика спектра овога гласа јесте што се он практично утапа у наредну вокалску реализацију. Уколико се налази између два самогласника, артикулација *j* представља заправо неку врсту прелаза од једне ка другој вокалској реализацији, а тај прелаз одликује се сужавањем гласовног канала у предњем делу усне дупље на месту где се обично локализује самогласник *и*, што пригушује тонску компоненту и условљава слабију концентрацију енергије у фреквенцијама на којима се стварају форманти. Стога је резултат овакве артикулације стварање спектра са полуформантском структуром.” (Петровић & Гудурић 2010: 258)

Исти аутори наводе да се вредности ослабљених форманата (тј. полуформаната) овог гласа сасвим приближавају вредностима форманата вокала /i/. Први формант [j] не прелази висину од 400 Hz, други се формира у фреквенцијама између 2000-2500 Hz, а F₃ се обично налази на висини од 3000-3500 Hz (Петровић & Гудурић 2010: 258). Слободан Т. Јовичић наводи да су у акустичкој структури [j] изражена четири полуформантна концентрата акустичке енергије, први између 100 и 400 Hz, други око 2500, трећи изнад 3000 и четврти изнад 4000. Прва три концентрата по спектралним положајима одговарају положајима форманата вокала /i/, што потврђује полазну констатацију о великој сличности сонанта /j/ и вокала /i/. (Јовић 1999: 67).

У зависности од његовог вокалског окружења, [j] се често може потпуно редуковати, посебно ако се нађе уз самогласнике предњег реда (*који*, *које*, *чији*, *чије*) у којим ситуацијама се често изговара ослабљено, а понекад се чак и потпуно губи, односно сажима се са наредним самогласником. (*Илијућ*).⁸

Будући да је по месту творбе [j] палатално, оно ће утицати на глас који му претходи у том смислу да ће га „умекшати“, палатализовати, односно јотовати. Стога се у српском језику јављају различите варијанте у изговору – леп / лепота : лијеп / љепота; терати : тјерати → ћерати; дед(а/о) : дјед / ђед(о) и сл. Ова појава нарочито је изражена у (и)јекавској варијанти српског језика⁹. Наиме, реч је о комбинацијама у којима се [j] јавља уз самогласник /e/ као део дифтонга (*Бјежи*!, али и *Би-јела* под краткосилазним акцентом на првом слогу) или чак трифтонга *-је-* уколико сва три сегмента припадају

⁸ Видети детаљније у Петровић & Гудурић 2010: 252-259.

⁹ О рефлексима кратког и дугог јата у српскохрватским дијалектима видети више у Ивић 1985: 56-57.

истом слогу који се у том случају обавезно реализује под дугосилазним акцентом (*Б^ује-ла*)^{10, 11}

Као сугласник сонантног типа, [j] не може никада бити слоготворно, односно, врхунац сонорности прелази на самогласник који се налази уз њега (било испред – *Вејновић, Војновић, војвода*, било иза – *Јован, предјело*).

У случајевима иницијалних сугласничких група, обавезан је изговор [ij] (*скијање, бријање, клијање*)¹².

У српском језику фонеме /i/ и /j/ нису фонолошки опозитивне, али одсуство [j] може променити значење речи (*Јован – ован, јуче – (они) уче*)¹³.

4.1. Графија гласа [j] у српском језику

Глас се бележи графемом *j* (*сјај, колајна, јуче*), осим у случајевима који подразумевају склоп *-ио-* када га не треба писати (*био, бацио, авион, камион*). Без обзира на то што је транзиција између *-ио-* и *-иа-* у највећем броју случајева практично идентична, правила налажу да се реч нпр. *авион* пише без, а *авијатичар* са *j*. О колебањима у писању слова *j* у међусамогласничким положајима писао је Шкарић, указујући управо на

¹⁰ Једна од варијанти овог потоњег случаја јавља се у дијалекатским говорима у западној Србији, а обрађена је у раду *Рефлекси дугог јата у драгачевском говору. Акустичка анализа* (Гудурић & Петровић 2020). Наиме, аутори *Речника драгачевског говора* различито су перципирали истоветне гласовне низове. Један од аутора је енергично оспорио раније записе о двосложном изговору рефлекса дугог *јата* у примерима типа *виџек, бриџег, диџете, млијеко* и сл. тврдећи да је у обама типовима примера рефлекс тог старог гласа једносложен, тј. *вјек, брјег, дјете, млјeko*. Акустичка анализа спорних лексема показала је недвосмислено присуство артикулације [i] испред [je], чија дужина варира од 34 до 118 милесекунди. Један од аутора *Речника* није перципирао ниједно [i] чије је трајање било испод 70 милесекунди, односно такве рефлексе дугог јата бележио је као једносложне [je] (Гудурић & Петровић 2020: 167). Управо овакви случајеви потврђују присуство ослабљених трифтонга у српском језику, будући да би непосредни додир [j] у примерима *дјете* и *млјeko* нужно изазвало промену претходног сугласника у [dʒ] и [ʃ], што неспорно указује на присуство кратког [i] између сугласника и [j], који спречава њихово палатализовање. Исто тако, присуство кратког [i] утврђено је и у случајевима када је гласовни низ почињао сугласничком групом (*брјег*). Будући да је изворни говорник доследно изговарао спорне артикулације као једносложне, а да је на акустичкој слици видљива транзиција од [i] ка [e] карактеристична за глас [i], једини исправан закључак би био да је у питању изговор једног типа трифтонга У свим овим случајевима реч је о рефлексима *јата*. Видети више у Ивић 1985: 56-57.

¹¹ Примери из драгачевског говора дати су само као илустрација појединих изговорних варијанти гласова [i] и [i] у српском језику. Сличан или исти изговор може се наћи и у другим дијалектима, о томе видети више у Ивић 1985.

¹² У неким језицима се [j] може наћи иза иницијалних сугласничких група типа *-ск* (ит. *Schiavone*) или *-бр* (Брянск).

¹³ У другом примеру у питању су именица и глагол који се по синтаксичким правилима не могу наћи на истој позицији у реченици, те стога не представљају семантички проблематичну комбинацију, за разлику од првог примера у којем су обе лексеме из категорије именица, истина једна лична, а друга заједничка.

чињеницу да у свести говорника није поуздана присутност фонема /j/ у неким речима (Škarić 1985: 131)¹⁴.

О овом проблему писао је и Миодраг Поповић који је „јоти“ посветио читаву књигу и који показује да је глас [j] представљао правописни проблем много пре Вука Караџића. Као самосталан глас или у споју са самогласницима, [j] се у текстовима пре Вука бележио помоћу чак дванаест различитих слова, што је неупоредиво највећи број графика у односу на било који други глас. Будући нестабилне гласовне реализације, поготово у неким положајима, стари преписивачи су га бележили на разне начине означавајући тако с једне стране његов неједнак изговор у појединим позицијама, а са друге различите правописне традиције (Поповић 1981: 21)¹⁵.

Иако је графички знак за означавање гласа [j] у српском језику увек исти, ортографска правила за његово исписивање су (релативно) сложена. Овде их наводимо према Правопису српскога језика М. Пешикана, Ј. Јерковића и М. Пижурице (Пешикан, Јерковић & Пижурица 2010):

4.1.1. Пише се између вокала и-а, и-е и и-у

А) између и-а: *авијација, нармија; телевизија...Србија, Италија, Нормандија...; Вердија, радија...*

АЛИ: *иако, триатлон, антиамерички*

Овде бисмо издвојили проблем исписа женског имена (или надимка) *Мија/Миа*, које може имати двостру акцентуацију (краткосилазни или дугоузлазни акценат на првом слогу, с једне стране и мушког надимка *Мија* (најчешће од *Милосав*) са доследно дугоузлазним акцентом, са друге. Са артикулационо-акустичке тачке гледишта, прелаз између *-и-* и *-а-* у сва три случаја може бити истовестан, али мушки надимак никада неће бити исписан без *-ј-*, док ће се у женском роду поштовати основни испис имена под краткосилазним (*Миа*), али ће бити оклевања код исписа облика под дугоузлазним акцентом (*Мија/Миа*).

Б) између и-е: *дијета, досије – досијеи* (необ. досје – досјеи), премијер, премијера, пиједестал; Молијер, Лијеж,; жиријем, Силвијев; пијем, лијем...

АЛИ: *архиепископ, медијеваистика, полиедар, полиетилен*

Уколико би се поштовао изговор у изворном језику, неки од горе наведених облика би гласили: досје – досјеи, премјер уместо премијер, премјерара уместо премијера, пједестал уместо пиједестал, Молјер уместо Молијер, Лјеж уместо Лијеж.

¹⁴ Овај податак наводи Шкарић (Škarić 1986: 131, према М. Поповић, *Јота*, Београд: Рад, 1981, стр. 20-21).

¹⁵ Павле Ивић у књизи *Српски народ и његов језик* наводи да се у латиничном рукопису *Живота св. Јеронима* из XVI века, глас [j] пише час са *g*, час са *gi*, час са *i*, час са *y*, час са *yi*. Видети више у Поповић 1981: 19-27.

В) између и-у: *пијук, тријумф, подијум, радијум; Вердију, Сијукси, жирију...*

АЛИ: *приупитати, приушити, ниуколико*

4.1.2. . Не пише се између и-о осим када је *j* део основе:

А) *био, дио, мио, радио, камион, милион, Антонио, Силвио – Силвиом* (≠*Силвијом*)

АЛИ: *змијом, змијолик, Мијо, Србијо; историјом*

+ француска имена (*ill*): *Гијом, Вијон, Моријон...*

Б) Нема слова *j* између **и-о** када су преузети готови модели страних речи: *амбициозан, артериосклероза, историографија, потенциометар, комедиограф, еволуциони, импресионизам, мисионар...*

АЛИ: *амбиција – амбицијо(м), артерија – артеријо(м),*

историја – историјо(м), еволуција – еволуцијо(м)

4.1.3. Не пише се *j* у групама вокала када се *и* нађе на другом месту, осим у случајевима када је *j* део основне речи или творбеног форманта:

А) **а-и**: *наиван, кокаин, каиш, лаик...*

АЛИ: *крај – крајина, тајна – тајити, гајити, рајин, Мајин, мајица, калајисати, ...*

Б) **е-и**: *атеист, неимар, сеиз, шеик, преиначити, преимућство,...*

АЛИ: *креја – креји, сеја – сеји, релеј – релеји...*

В) **о-и**: *стоик, хероин, егоизам, бистрои, сакои...* (стране речи)

АЛИ: *мојим, својим, твоји, завоји...* (домаће речи)

КАО И: *херој* (<*heros, ἥρως, héros, hero, герой*) *хероји, херојство*, за разлику од *хероина, хероизам, хероика* који представљају преузете готове моделе.

4.1.4. Између два *и* пише се *j* (осим: *ишити*):

А) када је *j* део основе: *Илији, судији, кутији, менијима, жиријима, ракијица...*

Ипак, у оваквим случајевима може доћи и до сажимања, те презимена изведена од *Илија* и *Пантелија* гласе *Илић* и *Пантелић*, а не *Илијић* (постоји и облик *Илијић*, али је ређи). Исто је и са изведеницама типа *судиница, комишницица, спахиница* и сл.

Б) у компаративу придева: *веселији, милији, кроткији*

В) у присвојним придевима типа *овчији*¹⁶, *врапчији, гушчији*, при чему се предност даје облицима *божји, дечји, вучји, козји* и сл. над формама *божији, дечији, вучији...*

¹⁶ Постоји и облик *овчи*.

4.1.5. Графија *j* код прилагођених страних речи

Највећи број позајмљеница на -еа, у српском језику се пише са *-еја*: *идеја*, *епопеја*, *орхидеја*, а што је случај и са највећим бројем прилагођених облика страних имена – *Кореја*, *Медеја* и сл. Постоји, међутим, значајан број изузетака, како код заједничких именица и придева (*сеанса*, *реалност*/*реалан*, као и у падешкој парадигми: *бифеа*, *дефилеа*, *клишеа*), тако и код личних имена: *Геа*, *Реа*, *Андреа*, *Леа*...

У општем речнику српског језика наилазимо и на именицу *геак*, као и на глагол *геачити се*, у којима се *j* не пише.

Прилагођене стране речи на -ео могу добити *j* и тако дати групу *-ејо*: *рејон*¹⁷, *крејон*, или остати у оном облику у којем се пишу у изворном језику – *неон*, *фреон*, *Пантеон* и сл.

Као што се из напред изнетог може закључити, у српском језику изговор гласа *j* може бити вишеструк - од јасног иницијалног фрикатива, преко транзиционог гласа до ослабљеног *и*, што, уз велики број позајмљеница, узрокује сложена правила његовог (не)записивања.

5. Фонетско-фонолошки статус [j] у француском језику

У француском језику глас [j] дефинише се искључиво као полувокал (semi-voyelle) или полуконсонант (semi-consonne), при чему ова два термина имају исто значење¹⁸. Овакво одређење подразумева да се не ради о самосталној гласовној реализацији, већ о артикулацији која се ослања на суседни самогласник. Уз још два елемента ([w] [ɥ]) [j] чини систем полувокала (полуконсонаната) у фонолошком систему француског језика. Увођење класе полувокала уз вокале и консонанте поједностављује фонолошки систем у том смислу да се дифтонзи, којих би било много више од три, искључују као фонолошке јединице. Са артикулационо-акустичке тачке гледишта, све комбинације које садрже поменуте полувокале јесу у суштини дифтоншке, али се оне фонолошки одређују као комбинације полувокал+вокал (*pied* [pje]) или вокал+полувокал (*travail* [travaj])

У стандардном француском језику значењска опозиција између [j] и [i] је ретка и своди се на именице *abbaye* [abei] – ‘опатија’ и *abeille* [abej] – ‘пчела’, као и на опозицију између именице *païs* [pei] – ‘земља, крај’ и глаголског облика (il) *paye* [pej] ‘он плаћа’ (презент глагола *payer* [peje] – ‘платити’). У дијалекту, међутим, сусреће се разлика у говорном коду код именица мушког и женског рода типа *ami*, *amie* [ami, amij], при чему је стандардни изговорни облик обе именице [ami].

¹⁷ Постоји и нестандартни облик *реон*.

¹⁸ За разлику од нпр. шпанског где ови термини одређују различите гласовне реализације.

5.1. Настанак гласа [j] у француском и његове акустичке особености

У француском језику, глас [j] настаје на два начина:

а) комбинацијом /i/+ самогласник:

chien [ʃjɛ̃], *pionnier* [pjɔ̃nje], *il y a* [ilja], *yod* [jɔd], *payer* [peje], *croyons* [krwajɔ̃]...

б) преласком [ʎ] у [j], односно померањем изговора [ʎ] унапред у палаталној регији горње вилице:

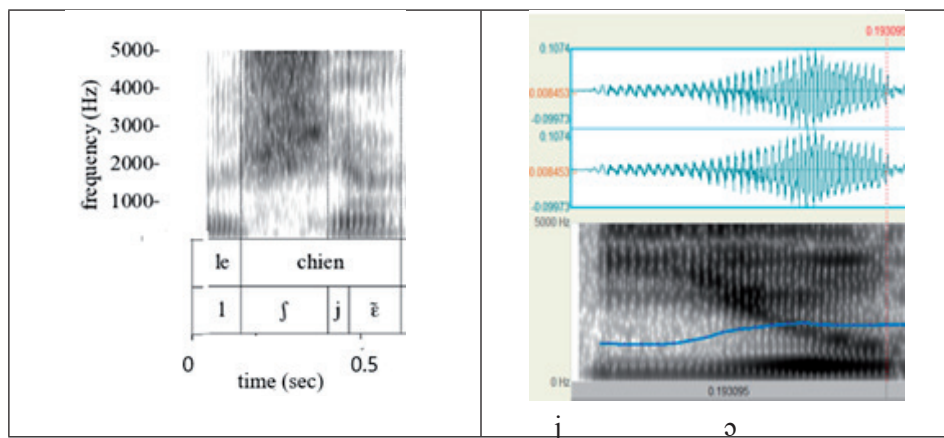
fille [fij], *briller* [brije], *ail* [aj], *travail* [travaj], *soleil* [sɔlɛj], *deuil* [dœj]¹⁹...

Постоје неколика правила за изговор гласа [j] у француском језику. Једно од њих је да у случају иницијалне сугласничке групе, обавезно долази до дијерезе, односно до изговора [ij] уместо [j]: *briller* [brije] – ‘сијати’, *plier* [plije] – ‘савити’ и сл. Уколико реч почиње сугласником, изговорају се [j] и самогласник који му следи: (*vous*) *riez* [rje] – ‘(ви се) смејете’, *lier* [lje] – ‘(по)везати.

Друго правило повезано је са етимологијом, која непосредно утиче на изговор [ij] или [j] код појединих лексема: *piller* [pije] – ‘опустошити’ / *pied* [pje] – ‘стопало’, *Lyon* [lijɔ̃] – ‘Лион’ / *lion* [ljɔ̃] – ‘лав’.

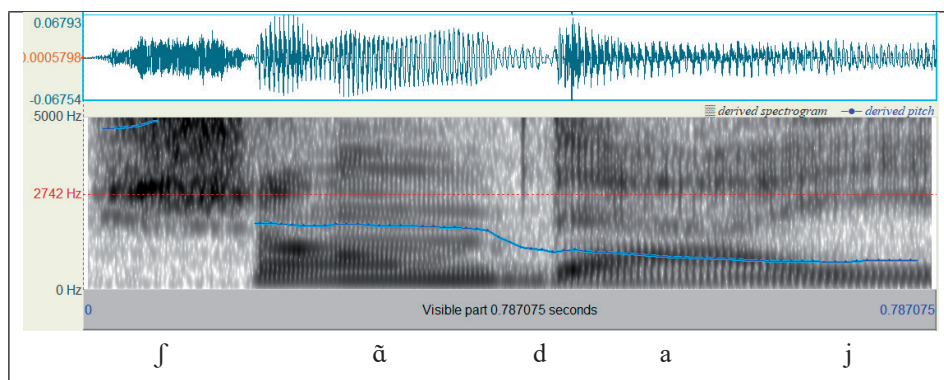
При изговору овог гласа, говорни органи су напети (као од [i]), те је и његова акустичка слика увек јасна.

На спектралној слици, француски полувокал [j] формира полуформанте на висинама између 300Hz -310 Hz за F1, између 2100 Hz -2500 Hz за F2 и између 3000 Hz -3500 Hz за F3 (Maeda 1992), што уједно представља и приближне вредности форманата гласа [i] у овом језику (слике 4. и 5).

Слика 4. Спектралне слике француске речи (*le*) *chien* и иницијалног слога речи *yoga*

¹⁹ Осим у речима *mille* [mil], *ville* [vil] и *tranquille* [trɑ̃kil] и у њиховим изведеницама, у којима је [ʎ] прешло у [j].

Слика 5. Спектрална слика француске речи *chandail*

У нашем корпусу, француско [j] имало је у свим положајима јасну полуформантску структуру, односно ни у једном положају није артикулисано као фрикациони шум.

5.2. Графија гласа [j] у француском језику.

У начелу, глас [j] настаје на основу вокала [i] када се овај потоњи нађе у контакту са другим вокалом. Будући да се у француском [i] бележи помоћу две графеме, *i* и *y*²⁰, могуће графије за [j] у оваквим случајевима су *i* + вокал (*bien* [bjɛ̃], *lien* [ljɛ̃], *lion* [ljɔ̃], *pied* [pjɛ], *pionnier* [pjɔ̃nje]) и *y* + вокал: *yacht* [jɔt], *yaourt* [jauR(t)], *yod* [jɔd], *yoga* [jɔga]; као и комбинација вокал + *y* + вокал: *Biscaye* [biskaj], (*il*) *bégaye* [ilbɛgɛj], *cobaye* [kɔbaj] / *ayez* [ɛje], *effrayer* [ɛfʀɛje] / *croyons* [kʀwajɔ̃], *soyons* [swajɔ̃] и сл.

Друга варијанта бележења [j] подразумева графију која је етимолошки означавала глас [ʃ] попут *-ill*²¹: *abeille* [abɛj], *aiguille* [ɛgɥij], *briller* [bʀije]²², *fille* [fiʃ]; или *-il* којем претходи самогласник: *ail* [aj]²³, *chandail* [ʃɑ̃daj], *détail* [dɛtaj] / *accueil* [akœj], *conseil* [kɔ̃sɛj], *œil* [œj], *soleil* [sɔlɛj] / *fenouil* [fənuj] / *deuil* [dœj], *seuil* [sœj] итд.

Постоји још неколико правила везаних за писање и изговор који се тичу појединих латинских префикса. Тако на пример, код *anti*- и *archi*- нема гласа [j] у комбинацији *i* + самогласник: *antiaérien* [ɑ̃tiaɛRjɛ̃], *antialcoolique* [ɑ̃tialkɔlik] / *antiallergique* [ɑ̃tiaɛRzik], *antiéconomique* [ɑ̃tiɛkɔnɔmik] и слично.

²⁰ Ова графија се најчешће (мада не и обавезно) налази у речима (старо)грчког порекла, отуда и назив слова „*y grec*“ (грчко *y*). Горенаведене речи долазе из других језика: *yacht* из норвешког, *yaourt* из турског, *yod* из хебрејског, *yoga* из санскрита.

²¹ Осим *mille* [mil], *ville* [vil] и *tranquille* [tʀɑ̃kil] и њихових изведеница.

²² О изговору испред иницијалне сугласничке групе видети на претходној страни.

²³ Етимолошки би требало изговарати [aj], са дужином.

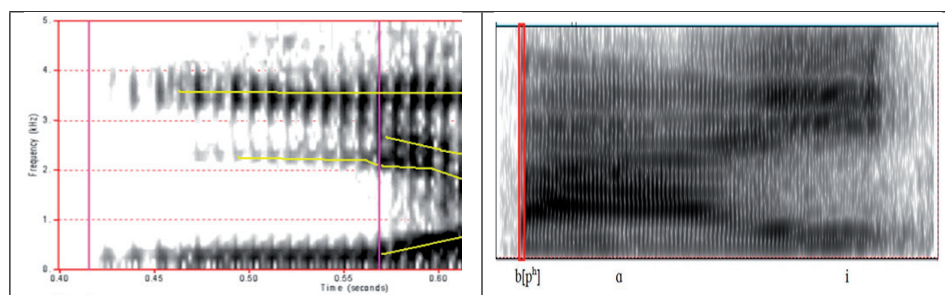
Када су у питању позајмљенице, француски језик поштује изворни испис и, у начелу, изговор језика даваоца, при чему ипак примењује одговарајуће фонолошке адаптације: *mail* [mɛ(j)l], *trail* [trɛ(j)l] и сл.

6. Фонетско-фонолошки статус [j] у енглеском језику

У енглеском језику, глас [j] дефинише се двојако, и то као палатални апроксимант и као сугласник из класе фрикатива.

Палатални апроксимант [j] карактерише положај језика уобичајен за предњи полузатворени до затворени самогласник (у зависности од степена отворености наредног гласа). При његовој артикулацији усне су неутралне до раширене, односно заокружене у зависности од типа наредног самогласника.

Распоред његових (полу)форманата је сличан ономе за /i/: F1 – 200-300 Hz, F2 – 1850-2100 Hz, F3 2620-3050 Hz²⁴.

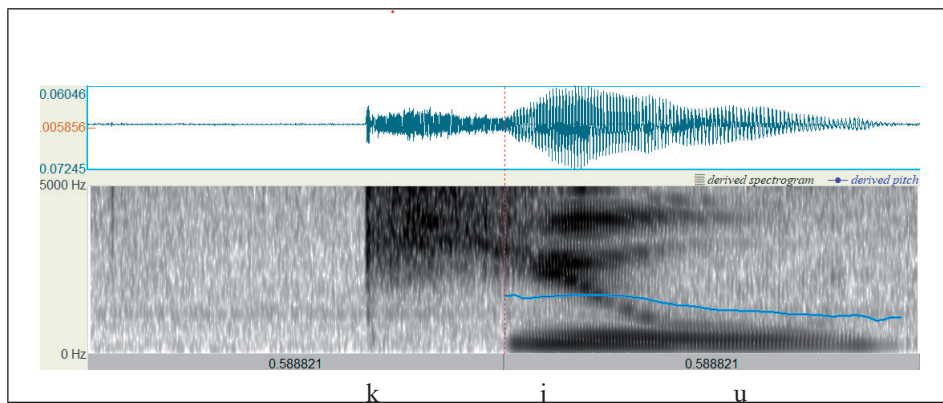

Слика 6. Спектрална слика енглеског [j] у иницијалном положају и енглеског финалног [i] .

Глас [j] је фрикатив (слика 7) ако се испред њега јави јаки безвучни консонант и ако оба гласа припадају акцентованом слогу (*queue* [kju], *few* [fju], *pure* [pjʊə], итд). У случају да се испред њих налази слаб звучни консонант или су на почетку речи испред вокала, [j] ће бити артикулисано као континуант (полусамогласник)- *accurate* [ˈækjərət] (Лакић: 2018).

²⁴ Напомињемо да у енглеском језику постоје два вокала општег типа /I/ - [i:] и [ɪ], чији је однос F1 и F2 приказан у табели (према: Deterding 1997, у загради су наведене вредности за женски глас):

	i:	ɪ
F1	280 (303)	367 (384)
F2	2249 (2654)	1757 (2174)

Слика 7. Спектрална слика енглеске речи *queue* [kju].

Макмахон наводи да у енглеском постоје 4 апроксимантне сугласничке фонеме: /j/ - *yes*, /w/ - *wet*, /ɹ/ - *red*, /l/ - *let*, при чему прецизира да је [j] звучни палатални апроксимант. Према истом аутору, гласови /j/ и /w/ јављају се и као транзициони (глајд) при чему су њихова обележја – силабички, – сугласнички, + сонорни²⁵. Са артикулационе тачке гледишта, [j] и [w] су само кратки [i] и [u], те се алтернативно могу бележити и са [i] и [u]. С друге стране, њихов сугласнички део природе огледа се у члану који се употребљава испред именица које почињу овим гласовима - *a year* / *a week*, а не *an year* / *an week* (McMahon: 2002).

Несилабичка компонента [ɹ] може се сасвим приближити реализацији [i], поготово у финалној позицији, отуда: *tie* [tai]/[tai] - *play* [plei] / [plei] - *toy* [toi] / [toi]. Исти глас артикулисан је и у речима попут *face* [feis], *price* [prais], *choice* [tʃɔis], *bait* [beɪt], *bite* [baɪt]. Занимљиво је да изворни говорници српског и француског језика овај глас перципирају као јасно [j], што не чуди будући да се у фонолошким системима њихових језика налази само једна врста вокала /l/, као и да, према њиховим дистрибуционим правилима, нема никаквих ограничења да се [j] нађе у овим положајима.

6.1. Графија [j] у енглеском језика

Глас [j] у енглеском језику може се бележити на пет начина и то помоћу три графеме: *i* као у речи *onion*, *y* у речима попут *yet*, *you* и *u* као у речи *popular* или у речима које садрже комбинацију *-ur* попут *pure*, *cure* и сл.и два диграфа *eu* као што је то случај у речима *Europe*, *euro*, *queue* и *-ew* као, на пример, у речи *few*.

²⁵ Ликвиде и назали имају одлику + сугласнички.

7. Закључна разматрања

Гласовна реализација [j] различито се дефинише у фонолошким системима српског, француског и енглеског језика. У српском је то сугласник сонантног типа, али и фрикативни сугласник уколико се нађе у иницијалном положају. У француском језику реч је о полувокалу (или полуконсонанту), док се у енглеској фонологији оперише терминима апроксимантни сугласник, фрикативни сугласник, полувокал (глајд), односно транзициони глас (не и део дифтонга).

По артикулацији и акустичкој слици у сва три језика глас [j] близак је кратком [i], само што његову спектралну слику карактеришу полуформанти, а не форманти, као што је то случај код вокала [i].

У сва три језика реч је о пуноправној фонеми, али која припада различитим гласовним класама: у француском класи полувокала, у српском и енглеском класи сугласника, а у енглеском и категорији глајда.

Према дистрибуционим правилима, у српском и француском језику [j] се може наћи у иницијалном, медијалном и финалном положају у речи, док се у енглеском на крају речи увек налази кратко [i], чија су артикулација и акустичка слика врло блиске онима карактеристичним за француско и српско [j].

У српском и француском, иза иницијалне сугласничке групе следи обвезан изговор [ij]: *briller* [bRije], *plije* [plije] / *brijati*, *klijati*.

Глас [j] у српском језику бележи се графемом *j*, или се уопште не бележи, иако је у изговору присутно: *авијатичар*, *радија* / *авион*, *радио*, *био*. У француском постоји више начина бележења овога гласа, у зависности од етимологије: *-i*, *-ill*, *il*, у (*bien*, *briller*, *travail*, *yod*). И у енглеском језику постоји више графија које имплицирају изговор гласа [j]: *i*, *у*, *u*, *eu*, *ew* (*onion*, *you*, *popular*, *Europe*, *few*).

Истраживање међујезичке перцепције које смо извршили на узорку од по 10 изворних говорника српског и француског језика показало је да говорници оба ова језика енглеско кратко /i/, у финалном положају или као део дифтонга, перципирају као [j]. Одатле потиче и фонолошко уподобљивање енглеских позајмљеница: *mail* – *мејл* – [mejl], *face* – *фејс* – [fejs] (*фејсбук* / [fejsbuk] итд).

Ово истраживање отворило је неколико питања везаних за правопис српског језика. На првом месту је оно које се односи на правила о додавању слова *j* у речима страног порекла, тамо где оно постоји као транзициони глас (*авион* – *авијатичар* / *Верди* – *Вердија* / *радио* – *радија*). Недоследност је присутна и код позајмљеница типа фр. *dossier* [dosje] и фр. *première* [prəmjɛ:r] које су у српски пренете као *досије* и *премијера*, у складу са исписом, а не као *досје* и *премјер(а)*, што одговара изговорним облицима наведених лексема.

Друго питање тиче се правила да се иза префикса *анти-*, *архи-* и *поли-* не пише *ј* које је у Правопису подведено под изузетке. Сматрамо да је овде реч о доследном правилу по којем између ових префикса који долазе из класичних језика и речи уз коју стоје, а која почиње вокалом, транзицију између [i] и наредног вокала не треба бележити посебном графемом (антианархиста, антиисламиста, антиалкохоличар, архиепископ, полиедар, полиетилен...). Небележењем транзиције поштује се изворни облик речи, што не утиче на сам изговор у којем је транзиција евидентна, али не и истоветна са нпр. иницијалним или финалним [j].

Литература

- Белић 1999: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд [Изабрана дела Александра Белића, т. 9].
- Гудурић 2004: С. Гудурић, *О природи гласова*. Београд: Завод за уџбенике.
- Гудурић 2009: С. Гудурић, *Основи фонетике с фонологијом француског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Гудурић 2024: С. Гудурић. Између фонетике и фонологије: прилог проучавању фонетско-фонолошке природе гласа [j] у српском и француском језику. *Зборник у част академика Милке и Павла Ивића*. Београд – Нови Сад: ИСЈ САНУ, Филозофски факултет у Новом Саду и Матица српска. (у штампи)
- Гудурић & Петровић 2020: С. Гудурић, Д. Петровић. Рефлекси дугог јата у говору Драгачева. Акустичка анализа. У: проф. др Милош Ковачевић (ур.). *Актуелна питања фонетике и фонологије српског језика*, Андрићград - Вишеград: Андрићев институт, 167-196.
- Ивић 1985: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, друго издање. Нови Сад: Матица српска.
- Милетић 1933: Б. Милетић, Изговор српскохрватских гласова, *Српски дијалектолошки зборник*, V. Београд.
- Новаковић 1873: С. Новаковић. Физиологија гласа и гласови српског језика. Гласник Српског ученог друштва, XXXVII (посебан отисак, 1–108).
- Поповић 1081: М. Поповић, *Јота*. Београд: Рад – Вуков сабор.
- Петровић & Гудурић 2010: Д. Петровић, С. Гудурић, *Фонологија српског језика*. Нови Сад – Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Симић, Остојић 1981: Р. Симић, Б. Остојић, *Основи фонологије српскохрватског књижевног језика*. Титоград: Побједа, 1981.
- Стевановић 1975: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Граматицки системи и књижевнोजезичка норма)*. I. Увод – Фонетика – Морфологија, треће издање. Београд: Научна књига.

- Bally 1926: Ch. Bally, *Le langage et la vie*. Paris: Payot.
- Bally 1937: Ch. Bally, Synchronie et diachronie. *Vox romanica* 2, 345-352.
- Deterding 1997: D. Deterding, The Formants of Monophthong Vowels in Standard Southern British English Pronunciation. *Journal of the International Phonetic Association* 27(1-2):47 - 55
- DOI:10.1017/S0025100300005417, доступно на: https://www.researchgate.net/publication/231781541_The_Formants_of_Monophthong_, приступљено у више наврата између 20. септембра 2024. и 5. фебруара 2025.
- Flanagan 1972: J. L. Flanagan, *Speech analysis, synthesis, and perception* (2nd ed.). Berlin: Springer-Verlag.
- Jovičić 1999: S.T. Jovičić, *Govorna komunikacija. Fiziologija, psihoakustika i percepcija*. Beograd: Nauka.
- Ladefoged, Maddieson 1996: P. Ladefoged, I. Maddieson, *The Sounds of the World's Languages*. Oxford – Cambridge, Massashusetts.
- Maeda 1992: Sh. Maeda, Acoustique du conduit vocal: Voyelles (cours TD92, Paris III – Sorbonne Nouvelle, ILPGA, janvier-avril 1992)
- Meille 1936: A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, I–II. Paris : Klincksieck.
- Saussure 1972: F. De Saussure, *Cours de linguistique générale*. (prvo izdanje 1916). Édition critique préparée par Tullio de Mauro. Paris : Payot.
- Sechehay 1908: A. Sechehay, *Programme et méthodes de la linguistique théorique : psychologie du langage*. Paris : Champion.
- Škarić 1985: I. Škarić, Slovo, glas i fonem j. *Jezik*, 32/5, Zagreb, 131-137.
- Škarić 1991: I. Škarić, Fonetika hrvatskoga književnog jezika. U: Babić et all. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrti za gramatiku*. Zagreb, 1991, стр. 61–377.
- Troubetzkoy 1949: N.S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*. Paris: Librairies Klincksieck.
- Zsiga, Elisabeth C. *The Sounds of Language. Introduction to Phonetics and Phonology*. Wiley – Blackwell, 2013.

Snežana Gudurić
Nataša Radusin

CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE PHONETIC-PHONOLOGICAL NATURE OF THE SOUND [j] IN SERBIAN, FRENCH AND ENGLISH

Summary

The paper presents a comparison of the phonetic-phonological nature of the sound [j] in three Indo-European languages belonging to different linguistic groups, its relation to the vowel [i], and variants of its orthographic (non)representation. The research results show that this sound has a multifaceted nature depending on its position in the sound sequence and on the pronunciation according to language. It can manifest as a clear fricative consonant, sonant, approximant, semivowel (often identified as a transitional sound, ie. glide), or a short vowel [i], depending on the language. In Serbian linguistics, this sound is classified among consonants (mostly sonants, although some authors emphasize its fricative nature in the initial position in the speech chain), while in French, it belongs to a distinct phonological category - semivowels. In English phonetics, [j] is classified as an approximant consonant and glide, but some phoneticians insist on its fricative nature in certain positions. The layout of semi-formants on the spectrogram of the sound [j] corresponds to the layout of the formants of the vowel [i] in each of the three observed languages. The pronunciation of the sound [j] in Serbian is unstable in intervocalic positions, while its articulation in French is always clear. In English, the pronounced sound in this position is mostly [ɪ]. The (non)representation of this sound varies across languages, partly depending on the type of articulation and its corresponding acoustic properties, partly on the type of orthography used by each language (primarily or partially etymological, or phonetic), and partly on linguistic conventions reflected in spelling.

Keywords: phonetics, phonology, sound [j], orthography, Serbian, French, English